

ФСБ підриває Росію

Юрий Фельштинский
Александр Литвиненко

ФСБ ВЗРЫВАЕТ РОССИЮ

**ФЕДЕРАЛЬНАЯ СЛУЖБА БЕЗОПАСНОСТИ —
ОРГАНИЗАТОР ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ АКТОВ,
ПОХИЩЕНИЙ И УБИЙСТВ**

*Издание третье,
исправленное и дополненное*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2015

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](http://nashformat.ua)

ЮРІЙ ФЕЛЬШТИНСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР ЛИТВИНЕНКО

ФСБ ПІДРИВАЄ РОСІЮ

**ФЕДЕРАЛЬНА СЛУЖБА БЕЗПЕКИ
ЯК ОРГАНІЗАТОР ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ,
ВИКРАДЕНЬ І ВБИВСТВ**

*Переклав із російської
Назар Шевчук*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2023

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 323.28(470+571)-029:821

Ф 37

Фельштинський Юрій, Литвиненко Олександр

Ф 37 ФСБ підриває Росію. Федеральна служба безпеки як організатор терористичних актів, викрадень і вбивств / пер. з рос. Назар Шевчук. — К. : Наш Формат, 2023. — 256 с.

ISBN 978-617-8115-57-9 (паперове видання)

ISBN 978-617-8115-82-1 (електронне видання)

У книжці колишнього офіцера ФСБ Олександра Литвиненка й історика Юрія Фельштинського зроблено спробу показати, що основні проблеми сучасної РФ були викликані не радикальними реформами ліберального періоду правління Бориса Єльцина, а протистоянням, яке таємно чинили цим реформам російські спецслужби. Саме вони розв'язали Першу та Другу чеченські війни для розвороту РФ від демократії до диктатури.

Заборонена судовою ухвалою, заарештована, конфіскована і знищена ФСБ при спробі ввезення тиражу для поширення в РФ, книжка «ФСБ підриває Росію» стала міжнародним бестселером. Вона проливає світло на справжні причини вбивства Олександра Литвиненка, автора таємного розслідування терактів і злочинів диявольської машини ФСБ. Книжка ще актуальніша сьогодні, коли спецслужби, які захопили владу в РФ, звернули свої погляди на «ближнє закордоння» і взяли до анексії колишніх радянських територій. Це детективна історія про страшну реальність, у якій живе РФ, і тероризм, який шокував увесь світ.

УДК 323.28(470+571)-029:821

Перекладено за виданням: Фельштинский Ю., Литвиненко А. ФСБ взрывает Россию. Федеральная служба безопасности — организатор террористических актов, похищений и убийств. Изд. 3-е, исправленное и дополненное (Київ, «Наш Формат», 2015, ISBN 978-617-7279-00-5).

Усі права застережено. All rights reserved
© Фельштинский Ю., Литвиненко О., 2015, 2023
© Шевчук Н., пер. з англ., 2023
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

ISBN 978-617-8115-57-9 (паперове видання)
ISBN 978-617-8115-82-1 (електронне видання)

ЗМІСТ

<i>Спеціальна передмова до українського видання</i>	7
<i>Передмова до третього видання</i>	11
<i>Передмова до першого видання</i>	24
<i>Розділ 1 Спецслужби розпалюють війну в Чечні</i> ...	31
<i>Розділ 2 ШАБАШ СПЕЦСЛУЖБ</i>	47
<i>Розділ 3 МКР ПРОТИ ФСБ</i>	56
<i>Розділ 4 Микола Платонович Патрушев</i>	74
<i>Розділ 5 Провал ФСБ у Рязані</i>	77
<i>Розділ 6 ФСБ вдається до масового терору: Буйнакськ, Москва, Волгодонськ</i>	121
<i>Розділ 7 ФСБ проти народу</i>	165
<i>Розділ 8 Створення позаштатних спецгруп, підконтрольних ФСБ</i>	200
<i>Розділ 9 ФСБ організовує замовні вбивства</i>	210
<i>Розділ 10 Спецслужби і викрадення людей</i>	221
<i>Розділ 11 Реформувати чи розпустити ФСБ?</i>	234
<i>Замість висновку ФСБ при владі</i>	241
<i>Епілог</i>	243
<i>Про авторів</i>	249
<i>Додатки</i>	251
<i>Список абрєвіатур</i>	253

СПЕЦІАЛЬНА ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Ця книжка, яка була написана у 2001 році, стала бестселером усупереч бажанню й очікуванням її авторів. Ми взяли за її написання, не припускаючи, що після публікації цього рукопису оприявняться певні наслідки, і багатьох із тих, хто якимось був дотичний до його написання, видання та розповсюдження, буде вбито. Назвемо цих людей. Олександр Литвиненко — колишній підполковник КДБ/ФСБ і співавтор цієї книжки. Юрій Щекочихін — член Державної думи РФ, заступник головного редактора *«Новой газеты»*, який отримав від мене рукопис книжки у Загребі в липні 2001 року для публікації в газеті. Сергій Юшенков і Володимир Головлєв — члени Державної думи РФ, які взяли за організувати думське розслідування терактів, що відбулися в Росії у вересні 1999 року і продемонструвати членам Думи документальний фільм *«Замах на Росію»*, знятий за книжкою *«ФСБ підриває Росію»*. Це ті, про кого ми точно знаємо, що їх убили. Бориса Березовського, залученого до різних аспектів моєї діяльності, до діяльності Литвиненка, пов'язаної з написанням книжки, і до фінансування фільму *«Замах на Росію»*, було знайдено повішеним у Лондоні.

Коли 2000 року, ще без Олександра Литвиненка, я зайнявся вивченням вересневих терактів 1999 року, то й не припускав, що дійду висновків про залучення до цих терактів спецслужб РФ. Я довго гнав від себе ці думки, радився з колишніми офіцерами спецслужб, яким довіряв, наприклад із Віктором Суворовим. Загальна думка полягала в тому, що за терактами стояли спецслужби Росії. Литвиненко був останнім у списку моїх консультантів

і єдиним, хто жив у Росії. 23 вересня 2000 року я прилетів у Москву, як виявилось, востаннє, для розмови з Литвиненком. У ніч на 24 вересня ми обговорили книжку та розробили план втечі Олександра з Росії, щоб він став моїм співавтором. Тижнем пізніше, 1 жовтня, він перетнув кордон із Грузією, звідки невдовзі ми перелетіли до Туреччини. Туди ж я перевіз його родину. 1 листопада Олександр, його дружина Марина та син Анатолій приземлилися в Лондоні й попросили політичного притулку. 1 листопада 2006 року, якраз за шість років, Литвиненка отруїли радіоактивною отрутою, і він помер 23 листопада.

Якщо моя розмова з Литвиненком у Москві вночі з 23 на 24 вересня 2000 року сталася під час моєї останньої поїздки до Росії, то під час останньої поїздки до Росії Березовського сталася його розмова з Путіним про ті теракти. Це було в другій половині серпня 2000 року. Березовський дуже хотів познайомитись із Володимиром Буковським. Не можна сказати, що бажання було взаємним, але я не без зусиль умовив Буковського прилетіти до Ніцци для зустрічі з Борисом. Поки ми чекали на Березовського (він, як завжди, запізнювався), я розповів Буковському про книжку, яка вже була майже написана. На Буковського моя розповідь справила глибоке враження, і коли нарешті приїхав Березовський, Буковський, не підозрюючи, що Борис про мою книжку нічого не знає, почав обговорювати з ним рукопис і висновки, яких я дійшов. Тепер уже зацікавився Березовський і, вислухавши мою розповідь, задумливо промовив:

— Хто ж може про це достеменно знати?

— Путін! — відповів я саркастично.

— А що! Хороша ідея, — сказав Березовський. — Ви почекайте мене тут деньок, а я зараз злітаю до Путіна і питаю.

— Тільки не кажіть йому про те, що Юрій книжку пише! — навздогін Борисові крикнув Буковський. І Березовський полетів. І повернувся наступного дня. Ми з нетерпінням на нього чекали. Він був дуже стурбований.

— Зустрілися? — запитав я.

— Так.

— І що?

— Я прийшов, а він одразу спитав: «Борю, ти навіть на мене найжджаєш?» — «Володю, ти про що?» — «Я про підводний човен “Курськ”. Твої журналісти на Першому каналі...» — «Володю, я на тебе ще навіть не почав найжджати. Якби я хотів на тебе наїхати, я б порушив питання про те, хто підривав будинки в Росії у вересні 1999 року...».

— І що він відповів? — запитав Буковський.

— Він промовчав. Він нічого не відповів. Не промовив більше жодного слова. Я постояв якийсь час і пішов.

Це була остання поїздка Березовського до Росії й остання його зустріч із Путіним. Для Березовського мовчання Путіна означало, що будинки в Росії вибухали за його наказом. Мовчання Путіна Березовський міг трактувати лише так. Путін не сказав йому: «Борисе, ти збожеволів! Що ти взагалі верзеш?! Як ти можеш вважати, що я підривав своїх громадян?! Це зробили чеченські терористи!».

Путін промовчав. І це було підтвердженням того, що будинки підривав він.

Після публікації спецвипуску *«Новой газеты»* з розділами рукопису «ФСБ підриває Росію» в серпні 2001 року книжка продовжувала жити своїм життям. У 2002 році вона вийшла російською мовою в Нью-Йорку. Потім за нею було знято документальний фільм, презентація якого відбулася в Лондоні 5 березня 2002 року. Фільм до показу в Росії було заборонено. Публікацію книжки в Росії було заборонено судовою постановою. Спроба привезти для поширення до Росії п'ятитисячний тираж книжки, надрукований у Латвії, не мала успіху: на шляху до Москви тираж був заарештований ФСБ і знищений (про що нам видано відповідні офіційні документи). Дещо пізніше Роскомнагляд розпорядився зняти текст книжки (спецвипуску) із сайту *«Новой газеты»*.

Після вбивства Олександра книжка була перекладена всіма основними мовами. У деяких країнах її неодноразово перевидавали. У 2006 році «ФСБ підриває Росію» була видана в Києві, у 2007-му — у Таллінні й у 2015-му та 2016 роках знову в Києві у видавництві «Наш Формат». Нові видання доповнювалися

щоразу додатками — найважливішими документами та публікаціями, що стосувалися теми вибуху будинків.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти України, яка забрала життя сотень тисяч людей і покалічила життя мільйонів. У світлі цих подій теракти, організовані спецслужбами в Росії у вересні 1999 року для забезпечення перемоги Путіна на президентських виборах 2000 року (як виявилось — на вічні часи), видаються дрібною підготовчою операцією до великого терору. І якщо у вересні 1999 року хтось міг сумніватися в тому, що Путін, щойно переведений з посади директора ФСБ на посаду прем'єр-міністра Росії, міг керувати терористичною операцією, внаслідок якої загинуло понад 300 осіб, то сьогодні, дивлячись на кадри кінохроніки та фотографії зруйнованих міст і селищ України, сумніватися в готовності Путіна вбивати заради захоплення й утримання влади та територій не доводиться.

Ця книжка розповідає, із чого все починалося: з Першої чеченської війни 1994–1996 років; з підриву будинків і Другої чеченської війни 1999-го; із захоплення влади в Росії ФСБ та приходу Путіна на пост президента у 2000-му. Продовження цієї розповіді та її епілог розгортаються зараз перед нашими очима: тепер ФСБ намагається підірвати Україну та весь цивілізований світ. Сподіватимемося, що війна в Україні — останній розділ цієї трагічної та кривавої епопеї, і в Україні знайде свій кінець і сам Путін, й Імперія Зла, керована його чекістами.

Слава Україні, слава її армії, слава її народові!

Юрій Фельштинський,
червень 2023 року

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ

Двадцять сьомого серпня 2001 року у спецвипуску «*Новой газеты*» було опубліковано розділи з книжки «ФСБ підриває Росію». У Франції за матеріалами спецвипуску було знято документальний фільм. Однак жоден телевізійний канал не наважився показати цей фільм, і жоден російський видавець не прийняв рукопис до публікації книжкою (її видали за наші гроші обмеженим накладом для безоплатного розповсюдження, вона не надходила у продаж).

У 2003 році ми надрукували п'ятитисячний наклад книжки в Ризі й законним шляхом, проплативши російську митницю, повезли «ФСБ підриває Росію» для продажу в Москву. Однак 29 грудня 2003 року вантажівку, що везла тираж, затримала ФСБ на 11-му кілометрі Волоколамського шосе. Вантаж було конфісковано і дещо пізніше знищено, про що ФСБ Росії надала нам усю формальну документацію. Винахідливі читачі, зрозуміло, могли завантажувати текст з інтернету. Але у формі книжки «ФСБ підриває Росію» залишалася в Росії недоступною.

Ми стали готувати друге видання. Воно складалося з початкового тексту (з незначними виправленнями й доповненнями) та додатків: найважливіших і найцікавіших документів, зібраних нами з моменту виходу першого видання 2001 року. Але друге видання в Росії повторило долю першого: одне за одним російські видавництва відмовлялися публікувати книжку, тепер уже з офіційним посиланням на російський уряд, який заборонив видання й розповсюдження книжки під приводом розголошення нами «державної таємниці». Та й західні видавці не поспішали публікувати рукопис,

що викликав невдоволення уряду Росії. Так тривало до 1 листопада 2006 року, коли мого співавтора, колишнього підполковника ФСБ Олександра Литвиненка, отруїли. І все змінилося.

Я познайомився з Олександром у листопаді 1998 року, того фатального вечора, коли він із групою офіцерів-колег із ФСБ, з Управління з боротьби з організованою злочинністю, готувався до пресконференції, на якій планував розповісти про отриманий наказ убити Бориса Березовського. Пресконференція відбулася, і незабаром Литвиненка з групою товаришів було з ФСБ звільнено. Він розумів, що цю пресконференцію керівництво ФСБ йому не пробачить.

У 1999 році Литвиненка справді заарештували за сфабрикованим обвинуваченням у перевищенні службових повноважень і помістили в Лефортовську в'язницю. Слідство тривало дев'ять місяців. І весь цей час Литвиненко сидів. Однак навіть головна військова прокуратура не змогла довести, що Литвиненко винен, і навесні 2000 року його звільнили; зрозуміло, що ненадовго: прокуратура відкрила нову кримінальну справу, і за першої-ліпшої нагоди Литвиненка мали знову заарештувати.

У травні 2000 року я зробив спробу вступити в переговори з ФСБ і виторгувати для Олександра гарантії недоторканності. Мені здавалося, що дев'ять місяців, які Литвиненко незаконно відсидів у в'язниці, були більш ніж достатнім «покаранням» за листопадову пресконференцію 1998 року. Я домовився про зустріч із колишнім начальником Литвиненка, генералом ФСБ Євгеном Хохольковим. «Тільки тобі не дуже легко буде з ним говорити, — напучував мене Олександр. — Він дуже серйозна людина, бойовий генерал. Так що ти обережніше з ним. І ще... Він контужений був під час бойових дій. І коли із себе виходить, виду не подає, але починає трохи заїкатися. Ми з хлопцями завжди знали: як що Хохольков заїкається, справа погана».

Моя зустріч із Хохольковим відбулася 22 травня в приватному ресторані на Кутузовському проспекті, в елітному районі, добре відомому москвичам. Людина, яка організувала нашу зустріч, повідомила мені, що свободу й життя Литвиненка можна буде, найімовірніше, купити за кілька мільйонів доларів. І, відверто, я очікував,

що, як часто буває в Росії, мова піде про банальний хабар або відкуп, коротше — про гроші. Ресторанчик, у який я приїхав о 19:30, заради нашої з Хохольковим зустрічі був зачинений для відвідувачів. Відчинивши двері, на яких висів напис «Зачинено», я увійшов до затишного приміщення, де в самому центрі вже був накритий стіл. Кухар, що метушився навколо столу, приймав якісь вказівки від господаря — великого широкоплечого чоловіка.

— Я, напевно, завчасно прийшов? У мене тут зустріч із генералом Хохольковим, — сказав я господареві.

— Та ні, ви вчасно, — відповів люб'язний господар. — Здрастуйте, проходите. Я — генерал Хохольков.

— І це ваш ресторан? — зі здивуванням запитав я, абсолютно не плануючи починати нашу розмову з ресторанної теми.

— Так, мій. І кухар мій. Я його з Ташкента привіз. Він у мене ще в Ташкенті працював. Адже я раніше в Ташкенті служив.

«Ташкент. Узбецька мафія», — промайнуло в мене в голові. Хохольков служив там, коли Узбекистан був частиною Радянського Союзу.

— Знаєте, — продовжував Хохольков, — я тримаю цей ресторан не для бізнесу, для своїх. Дуже зручно. Є місце, куди можна прийти, посидіти, поговорити, як зараз нам із вами. Де б ми зустрічалися, якби цього ресторану не було? На вулиці, чи що? Кухар у мене, до речі, дуже хороший. Ви горілку п'єте?

— П'ю.

— Ну і чудово.

Генерал налив нам по першій чарці, і розмова потекла.

Я намагався зрозуміти, чи готова ФСБ залишити Литвиненка в спокої, і якщо так, то за якими умовами. Аргумент у мене був тільки один. Литвиненко вже відсидів дев'ять місяців. Це достатнє покарання за його «провину», і якщо ФСБ гарантує, що Литвиненка не зачеплять, я готовий домовитися з ним про те, що інформачію, яку він має і яка компрометує ФСБ, він як колишній співробітник ФСБ оприлюднювати не буде.

У відповідь генерал пояснив мені, що прощення Олександрю немає, що він пішов проти системи, а це не дозволено нікому; що дев'ять місяців, які Литвиненко вже провів у в'язниці, — тільки

початок його проблем. І якщо він, генерал Хохольков, завтра випадково зустрине Литвиненка в якомусь під'їзді, то задушить його власноруч.

Говорячи це, генерал відомим рухом показав, як саме кисті його рук душили б горло Олександра. І обличчя Хохолькова, до тієї хвилини цілком доброзичливе й спокійне, все спотворилося і стало страшним.

Настала пауза, що здалася мені дуже довгою. Мовчання порушив генерал:

— Я о-о-образно це, звісно, сказав, о-о-образно, — вимовив Хохольков, сильно заїкаючись. — Утім, — додав він, трохи заспокоївшись, — є, звісно, вихід зі становища. Був такий Економічний відділ ФСБ, у якому працювало 300–400 наших співробітників, які спеціалізувалися з економічних питань. Знаєте, зараз, із розвитком ринкових відносин у країні, дуже різко зросла економічна злочинність. Уявляєте, крадуть у держави гроші, казино відкривають, магазини, ресторани, податки не платять, усі розрахунки ведуть готівкою. Обрахувати взагалі нічого неможливо... Ось для того, щоб боротися з цими злочинами, ми у ФСБ створили новий економічний відділ. А наш із вами спільний знайомий — Борис Березовський — порадив президенту цей відділ розпустити. Мовляв, він створений для того, щоб на користь ФСБ вимагати у бізнесів гроші. І 300–400 найкращих наших фахівців було звільнено. А в них сім'ї, діти. Їм їсти нічого. Так от, якщо Березовський цей відділ відновить, Олександрові Литвиненку, напевно, можна буде пробачити.

— А ресторан у вас для того, щоб тут голодні діти звільнених співробітників безкоштовно поїсти могли?

— До речі, саме для цього, — відповів винахідливий Хохольков. — У нас же, у співробітників правоохоронних органів, зарплати дуже низькі. Ми у звичайних ресторанах дозволити собі їсти не можемо. Грошей немає.

— А мені Березовський розповідав, що коли він у Швейцарії зупинився в якомусь найдорожчому готелі і спустився в басейн поплавати, то побачив у цьому басейні генерала Олександра Коржакова — колишнього начальника служби безпеки президента Єльцина, звільненого на пенсію.

— А це був йому подарунок від усіх нас. У нього самого — ні рубля в кишені. То ми скинулися по рублику, усі співробітники, знайомі його, і купили йому в подарунок путівку в дорогий санаторій.

— Зрозуміло. А Литвиненко мені розповідав, що є відеозапис, де ви за вечір у казино кілька десятків тисяч доларів програли.

— Та це я на завданні був, за службовим обов'язком. Операцію ми одну проводили в казино. Мені видали казенні гроші, я їх нібито програв. Ну потім, зрозуміло, казино ці програні гроші мені повернуло. Тобто не мені, а нам — я маю на увазі казну, державу. Тож запис той, може, і є, але складу злочину немає, а є державна служба.

— А без відновлення Економічного відділу не можна якось Литвиненка в спокої залишити? Ви були його начальником, то краще знаєте, що саме Литвиненко знає і на що він здатен. Якщо ви не залишите його в спокої, ми будемо з вами воювати. Недооцінювати нас не потрібно. Пістолетів за поясом і «ксив» у кишені в нас немає, але у Березовського є гроші і вплив, у його співробітника Литвиненка — інформація. Якщо не залишите Литвиненка в спокої — вам самим мало не буде.

— Уже пів на першу ночі, — сказав Хохольков. — Мені завтра рано-вранці на службу. Та й вам, напевно, пора додому. Ви на машині?

— Ні, я таксі зловлю.

— Не турбуйтеся, мій кухар вас відвезе. Зараз у Москві ночами, знаєте, не дуже безпечно. У нас із вами була чесна й відверта розмова. Ви теж нас не недооцінюйте, а головне — не переоцінюйте вплив Березовського. Адже ви — людина вчена. Я теж світом їздив, кількома європейськими мовами розмовляю. Тож не треба нас недооцінювати.

«Загалом так, — сказав я Олександрю, коли ми побачилися. — Справа погана, вам із Мариною треба їхати. До кінця року ти не доживеш. У кращому разі тебе посадять. У гіршому — сам розумієш...»

Ми не закінчили розмову того дня. Повернулися до неї в ніч на 24 вересня 2000 року, коли я прилетів обговорювати з Олександром нашу майбутню книжку. Перший варіант рукопису

«ФСБ підриває Росію» я вже написав. Але Олександра в цій книжці не вистачало. До Москви рукопис я везти, зрозуміло, не став — це було занадто ризиковано: Олександр був під підпискою про невиїзд, за ним велося зовнішнє спостереження. Шанси, що нашу зустріч «засічуть», були дуже великі. До Москви я прилетів несподівано. Про приліт мій ніхто не знав. До Саші приїхав без попередження.

— Є розмова, дуже серйозна, — сказав я.

— Їдьмо за місто, на дачу, — відповів Олександр.

Ми поїхали до нього на дачу, доволі далеко від Москви, залишили в будинку всі телефони, навіть годинник — про всяк випадок. Пішли в ліс розмовляти.

— Послухай, є книжка, точніше, перший варіант. Суть книжки...

Далі я докладно розповів, що наразі вимальовується.

— У цій книжці не вистачає тієї інформації, яка є в тебе. Я пропоную писати книжку разом.

— Ну і як ти собі це уявляєш? Ти в Бостоні, а я в Москві! Хіба я з Москви буду писати?

— Ні, я пропоную інакше. Я пропоную тобі, Марині й Толі тікати з Росії. Все одно вам тут не жити, ти це знаєш. Кримінальну справу на тебе вже відкрито, за місяць-два тебе все одно заарештують.

Мій план був гранично простий. У найближчі два тижні Олександр перетинає кордон, причому місце кордону він визначає сам, і заздалегідь про це не повідомляє нікому, зокрема й мені. Щойно він перетинає кордон, я вилітаю до нього туди, де він перебуває, переконаюся, що з ним усе гаразд, що він справді за кордоном (а не в кабінеті слідчого ФСБ), повідомляю Марині Литвиненко, що Олександр на волі, й Марина через турагенцію купує собі та синові Анатолію групову поїздку в будь-яку європейську країну — куди простіше та швидше отримати візу, за будь-які гроші, аби тільки швидше полетіти. Щойно Марина й Анатолій опиняються за кордоном, я вступаю в переговори з посольством якоїсь західноєвропейської країни або США, швидко домовляюся про притулок для сім'ї Литвиненка, і справу зроблено.

— Ти, головне, кордон перейди. Тут я тобі допомогти нічим не можу. Решту я беру на себе.

— Кордон я перейду, — відповів Олександр. — За це ти не турбуйся.

І жовтня він справді перейшов кордон. У російському місті Сочі він сів на пароплав, який з часів Радянського Союзу здійснював круїзи чорноморськими портами. У ті роки всі ці порти були частиною великої радянської імперії. Імперія розпалася, порти стали належати різним незалежним державам, а пароплавчик усе ще ходив за старим маршрутом.

Олександр приїхав у Сочі, з російським паспортом (закордонного в нього не було) сів на цей пароплавчик, дав прикордонникові хабар у 10 доларів, щоб той не звіряв його паспорт зі списком осіб, які не мали права виїжджати за межі Росії, і ціною цих 10 доларів дістався до найближчого грузинського порту. Потім він доїхав до Тбілісі і звідти зателефонував мені. Я вилетів у Грузію, упевнився в тому, що з Олександром усе гаразд, з нового телефонного номера, який я спеціально придбав заздалегідь, подзвонив Марині й повідомив їй, щоб вона негайно купила пугівку за кордон. Найшвидше й найпростіше виявилось вирушити у двотижневу поїздку в Марбелью, Іспанія. Разом із сином Толею Марина мала опинитися там уже за кілька днів.

Для Олександра ці дні були найскладнішими. Уся надія була на те, що ФСБ не зуміє зіставити факти і зрозуміти, що з її поля зору зник Олександр, який перебував під підпискою про невиїзд. Рахунок ішов на години. Усе начебто розвивалося за планом, але Олександр нервував. А дзвонити Марині було не можна. Будь-який новий дзвінок міг бути перехоплений і призвести до провалу. До певного дня і години я полетів із Тбілісі в аеропорт Малаги, щоб зустріти там Марину й Анатолія. І поки я летів, як потім розповів Олександр, він не витримав і зателефонував Марині з нашого грузинського мобільного телефона, ризикуючи все провалити:

— Марино, де ти?

— Ми злітаємо, зараз перерветься зв'язок... — встигла прокричати Марина.

І зв'язок перервався...

Я стояв біля підніжжя ескалатора аеропорту Малаги, чекаючи на групу російських туристів. Марина з Анатолієм були майже без багажу. За моїми вказівками, Марина не повинна була брати із собою в поїздку нічого, що мінімально могло вказувати на втечу. Російська митниця і прикордонники мали бачити, що Марина з Анатолієм вилітають до Іспанії не назавжди, а тільки на два тижні.

Лише побачивши їхні обличчя здалека, я віддзвонив Олександрю: сім'я в Іспанії. Разом з російською туристичною групою я поїхав до готелю, де зупинилася Марина, пояснив їй план дій, провів у Марбельї кілька днів, щоб Марина з Анатолієм трохи оговталися, і вилетів назад у Тбілісі.

Втративши з поля зору й Олександра, і Марину, ФСБ прорахувала, що Литвиненко втік. Безпомилково визначивши, що його втечу організував я, Федеральна служба безпеки Росії вирішила відловлювати нас через мій московський мобільний телефон, який був відомий їй. З інтервалом раз на пів години на мій мобільний — дізнатись, як у мене справи і яка погода в Бостоні, — мені надзвонювали тоді двоє людей: мій старий знайомий, який організував травневу зустріч із генералом Хохольковим, і майор ФСБ Андрій Понькін, приставлений до сім'ї Литвиненка від ФСБ у ролі «друга сім'ї». Я в подробицях розповідав їм про свої справи та погоду в Бостоні й не міг вимкнути телефон, бо через нього йшов увесь наш зв'язок із зовнішнім світом. Іншого телефону в мене не було. Купувати новий телефон у Грузії я вважав ще ризикованішим. Розрахунок був тільки на те, що ми виявилося швидшими й мобільнішими за висланий у Грузію летючий загін найманих убивць ФСБ. Так і виявилось.

Погодивши план з Олександром, я пішов до американського посольства в Грузії домовлятися про політичний притулок для Литвиненка та його сім'ї. Але у визначені нами часові рамки посольство вкластися не могло. І коли ситуація, як нам здалося, стала критичною, і Олександр прорахував, що наймані вбивці з ФСБ уже прибули до Тбілісі, ми, не ставлячи американське посольство до відома, вилетіли в Туреччину — країну, яка не потребує в'їзної візи для російських і грузинських громадян.

До Туреччини Олександр летів за грузинським паспортом, виписаним на ім'я Олега Чернишова. Сам паспорт і Сашина фотографія були справжні. Вигаданим було тільки ім'я. Товар виявився якісним — ми без проблем пройшли паспортний контроль і в Грузії, і в Туреччині.

Приземлилися ми в турецькому курортному місті Анталія. Поселивши Олександра в п'ятизірковому готелі, я негайно вилетів до Іспанії, де в знайомому вже аеропорту Малаги на мене чекали Марина й Анатолій. 27 жовтня я привіз Марину і Толю до Олександра в Анталію, де ми жили під вигаданим прізвищем (на своє прізвище я винайняв кілька номерів в іншому готелі в геть іншій частині міста, але там ми навіть не з'являлися).

Американське посольство Грузії передало естафету щодо ухвалення рішення питання про політичний притулок Литвиненка своєму посольству в Туреччині. Але американці з відповіддю явно тягнули. Литвиненко нервував. Справедливо чи ні, йому здавалося, що рахунок іде на дні, що до Туреччини буде відправлено або вже відправлено групу для його усунення. Не бажаючи чекати й ризикувати, 1 листопада разом із сім'єю він вилетів до Лондона за своїм грузинським паспортом і попросив там політичного притулку.

Востаннє я говорив з Литвиненком телефоном 8 листопада 2006 року. Близько 5-ї ранку за бостонським часом мені зателефонували з «*Новой газети*» з питанням, чи можу я прокоментувати повідомлення, яке щойно надійшло, про отруєння в Лондоні Олександра Литвиненка. Це було незабаром після вбивства в Москві Анни Політковської, і в мене промайнуло в сонній голіві: ну ось, тепер убили Сашу.

Я попросив журналіста зателефонувати мені через 20 хвилин і набрав мобільний номер Олександра. Литвиненко був в одній із лондонських лікарень. Стан його був важкий, але голос — спокійний, сильний. Він не втомлювався від розмови, і ми говорили довго, хвилин 15–20, можливо, навіть довше. Олександр розповів, що втратив 15 кг ваги, що ні їсти, ні пити не може. Що з організмом відбувається щось жахливе. «Слухай, якби мені запропонували ще раз через таке пройти або рік у в'язниці відсидіти, я б рік

в'язниці вибрав, клянуся...» Олександр вважав, що все найстрашніше вже позаду, що його намагалися отруїти, але не зуміли. Він вважав, що зробила це ФСБ і що наказ убити його надходив особисто від президента Росії Володимира Путіна.

Проте він був упевнений, і ця впевненість передалася мені, що замах, який відбувся, він пережив і вижив. Я не ставив йому занадто багато запитань. За кілька днів його мали виписати з лікарні; тоді й можна було поговорити. Однак із лікарні Олександр уже не вийшов. 23 листопада 2006 року він помер.

Це вражає, але поки Литвиненко був живий, його не слухали й не чули. Він давав десятки інтерв'ю, які здебільшого публікувалися в російській емігрантській пресі, однак їх не помічали основні західні видання та фахівці з Росії. Наша книжка не була опублікована жодним іноземним видавництвом. Сьогодні вона видана всіма основними мовами в багатьох країнах світу, причому з плином років книжка не застаріла, навпаки — витримала випробування часом. Те, що 2001 року могло вважатися лише припущенням, сьогодні здається очевидним фактом. Після двох кровопролитних чеченських війн, убивства Політковської та Литвиненка, російського вторгнення в Грузію у 2008-му, окупації Криму та вторгнення на схід України у 2014-му — важко сумніватися в тому, що у вересні 1999 року при владі в Росії опинилися люди, здатні підірвати кілька житлових будинків заради створення передумов для початку Другої чеченської війни та забезпечення перемоги ставленика ФСБ на найближчих президентських виборах.

Зі смертю Литвиненка почали відчинятися численні дверця таємничої скриньки, про яку писав і говорив мій співавтор. Те, що багато хто вважав плодом фантазії, виявилось жорстокою дійсністю, причому лише вершиною величезного страшного айсберга під назвою «російські спецслужби». Ця структура, що перебувала в тіні в роки радянської влади, сьогодні володіє і управляє Росією як відкрите акціонерне товариство — своєрідна «корпорація», у якій дивіденди виплачують відповідно до відсотка акцій, що перебувають у тих чи інших руках, а акції розподіляють серед політиків і чиновників, більшу частину яких

становлять офіцери ФСБ та інших спецслужб, або купують російські мільярдери, частину яких теж складають колишні співробітники чи агенти спецслужб Росії. Зрозуміло, що за такої системи найвпливовішим виявляється голова ради директорів «корпорації» — президент Росії Володимир Путін. Не дивно, що і він є багаторічним офіцером КДБ-ФСБ у чині полковника, колишнім директором Федеральної служби безпеки.

Ось той краєвид, на тлі якого сталося несподіване й загадкове вбивство Литвиненка. Але це було не просто вбивство. Це була болісна публічна страта перед камерами всього світу. Для вбивства Литвиненка російські спецслужби обрали витончений спосіб: радіоактивну отруту. На жаль, нічого несподіваного, нічого дивного у використанні цієї отрути не було. Несподіваним було те, що Литвиненко протримався довше за своїх отруєних попередників — 23 дні, і це дало змогу встановити не тільки причину смерті, а й визначити речовину, якою був отруєний Олександр. Дивовижним було ще й те, що вбивство сталося в Лондоні, столиці великої європейської держави, і телевізійні репортажі про останні дні мук Литвиненка транслювалися по всьому світу. Зрештою, сьогодні про ізотоп полоній-210 знають навіть діти, які не вивчили періодичну таблицю Менделєєва.

На думку британської поліції, головним підозрюваним у справі про отруєння Олександра Литвиненка є колишній офіцер ФСБ і колишній начальник охорони Єгора Гайдара, Громадського російського телебачення і Бориса Березовського Андрій Луговий.

З Андрієм Луговим я познайомився тоді ж, коли і з Литвиненком — у Москві 1998 року. Нашу останню зустріч я теж пам'ятаю дуже добре: увечері 12 жовтня 2006 року я випадково зустрів Лугового з незнайомою мені людиною на Пікаділлі в центрі Лондона. Ми зупинилися і проговорили кілька хвилин. Я йшов у напрямку до Пікаділлі-серкл. Вони — у напрямку до Парк-лейн. Тільки пізніше з'ясувалося, що незнайомою мені людиною був Дмитро Ковтун — на думку британської поліції, другий учасник операції ФСБ з отруєння Литвиненка.